

דְּרָשׁוֹת

בס"ד

פרשת ראה, תשע"ו, מספר 1185

"כִּי מִנְסָה ה' אֶל־לֵהִיכֶם אֶתְכֶם" משה צפור

פרשיית הנביא המסית לעבוד אלוהים אחרים היא אחת הפרשיות הבעייתיות והקשות ביותר. וכי מה נאמר כאן?

כִּי יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נְבִיא או חֵלֶם חֲלוֹם,³ וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת או מוֹפֵת... נִלְכָּה וְנַעֲבְדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים (יג-ב-ג).

"ונתן" – יודיע (לא "יעשה", "יבצע". ראו הפסוק הסמוך). מתוך האמור לעיל משתמע, שאינו מדבר בשם אלוהים אחרים – שהרי בזה עוסקת הפרשה האחרת (יח:יב), אלא מדבר בשם ה'. התורה מצווה לא לשמוע לו, אלא להמיתו: "ובערפת הרע מקרבך". עד כאן הדברים ברורים. אלא שיש בפסקה הזאת גם דברים נוספים:

וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת או מוֹפֵת – וְכֹא הָאוֹת וְהַמוֹפֵת!
כִּי מִנְסָה ה' אֶל־לֵהִיכֶם אֶתְכֶם לְדַעַת הַיִּשְׁכֶּם אֲהַבִּים אֶת ה' אֶל־לֵהִיכֶם בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם.

מלשון הכתוב כמשמעו עולה, שאותו אדם המסית לעבוד אלוהים אחרים, מופתיו יוצאים אל הפועל. עניין זה הטריד מאוד את חכמי ישראל, החל מן התנאים. היטיב לנסח את הבעיה דון יצחק אברבנאל בפירושו לספר דברים (מהד' שוטלנד, כך ה, עמ' 192), ובלשונו: אם מדובר בנביא שקר, ולכן יומת – כיצד ה' נותן בידו כוחות להוציא לפועל מופתים?⁴ ואם מדובר בנביא אמת, שלוחו של ה', כמוכח מתוך המופתים שלו שיצאו אל הפועל (וראו את מה שהזכרנו לעיל על האמור בפרק י"ח), ומטרתו הייתה

בפרשתנו נמצא דין הנביא המסית לעבוד אלוהים אחרים, כחלק מקבוצת חוקים העוסקים בפיתוי ובהסתה לעבוד אלוהים אחרים (דב' יג:ב-ו; ז-יב; יג-ט).¹

עניין זה שייך לחוק הנביא אשר בפרשת "שופטים" (דב' יח:יד-כב), ולאורו יש לקרוא את הפרשה שלפנינו. ואלה פרטי החוק האמורים שם:

- קיימת חובת הישמעות מוחלטת לדברי הנביא.
- מופיע איום על אי-ציות: "אֲנֹכִי אֲדַרְשׁ מֵעַמּוֹ!"
- עונש מוות על האומר בשם ה' את אשר לא נצטווה.
- עונש מוות על המדבר בשם אלוהים אחרים (בשני המקרים הללו לא מפורש בכתוב בידי מי מופקדת ההוצאה לפועל של העונש – בידי שמים או בידי העדה).

• כיצד נדע את הדבר אשר לא דיברו ה'? אשר ידבר הנביא, ולא יהיה הדבר ולא יבוא (ומשתמע, שאם דברו התקיים – אות הוא כי ה' שלחו).²

"וְאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים" (יח:כ) – אין הכוונה למסית לעבוד אלוהים אחרים, שהרי עניין זה נידון כבר קודם לכן (יג:ב-ו), אלא אפילו "כיוון את ההלכה, לאסור את האסור ולהתיר את המותר" (משנה סנה' יא, ו), כגון האומר שקיבל נבואה מאת הבעל להקפיד בשמירת שבת, הוא בן מוות על עצם הופעתו כנביא של אלוה אחר, ואין חשיבות לתוכן דבריו.

³ "נביא או חולם חלום" - הצגת האיש כ"חולם חלום" אין בה שלילה מראש של מהימנות דבריו (השוו ירמיהו כג:כה-לב). ה' מוסר דברו גם באמצעות חלום, וצורה זו של התגלות מוצגת לצד הנבואה כאחת מדרכי ההתגלות (במ' יב:ו-ח; יואל ג:א). אם כי זו אולי דרגה נמוכה יותר של נבואה, כמשתמע מן המקראות הללו. וייתכן שלעומת הנביא, אשר ייעודו להיות שליח, החלום מכון אל החולם עצמו. ראו גם דעת אברבנאל בפירושו לירמיהו כג:כח (מהד' שביב, עמ' 192-193).

⁴ עצם הגדרתו כ"נביא" אין משמעה שהוא באמת נביא, אלא כלשונו של רמב"ן, "יקראנו הכתוב 'נביא' - על פי עצמו, שיאמר הוא: השם דבר עמי בהקין, ואני, נביאו, שלוח לכם שתעשו כן". ראו גם ירמיהו כח:א, ה ועוד. עם זאת, רמב"ן מציג עמדה אחרת: "וייתכן שירמוז הכתוב למה שהוא אמת, כי בנפשות קצת האנשים כח נבואי, ידעו בו עתידות".

* פרופ' משה ציפור, גמלאי המחלקה לתנ"ך באוניברסיטת בר-אילן, וראש החוג למקרא במכללת גבעת וושינגטון.

¹ כאן אחת הדוגמות לטעות ולהטעיה בחלוקת ספרי המקרא לפרקים שעשה הבישוף סטפן לנגטון (ראשית המאה השלוש עשרה); בניגוד למסורת החלוקה היהודית צירף לכאן את פס' א, המהווה סיום לעניין שלפניו. ראו המאמר "על קהלת בסוכות", מפרות האילן – על המועדים, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ד, עמ' 115-117; מנחם בן-ישר, "חלוקת הפרקים בתנ"ך", מורשת יעקב ד (תש"ן), עמ' 53-58.

² גם קביעה חד-משמעית זו מעוררת שאלות קשות, שכן אנו מוצאים נבואות מפי המקובלים כנביאי אמת, והן לא התקיימו. אך לא נעסוק כאן בזה.

האובייקט לניסוי – אדם או יצור כלשהו, וכן חומר כלשהו – לרוב גם אינו מודע לזה שברגע זה נערך עליו ניסוי או מבחן. משל לנמצא בחדר-צפייה ולו חלון זכוכית חד-כיוונית לצורך תצפית.⁹

דיון בשאלה התיאולוגית של הניסיון – במקרא ובמציאות בכלל – ושל תכליתו נפתח תכופות בסיפור העקדה. אחד הפתרונים נשען על סיפור מקראי אחר: איוב. הניסיון נערך כנגד לזות שפתיים של מקטרגים ממשיים או פוטנציאליים: השטן, במקרהו של איוב, וכן התוהים על צדקת הבחירה באדם מסוים ובכל זרעו, כראויים לייעודים האלוהיים, במקרהו של אברהם. אלה היו מה שהגדרנו כ"ניסוי" (ומן הסוג שתוצאותיו ידועות למנסה מראש).

מקרים כאלה הם יוצאי דופן. ה"ניסיונות" שאליהם אנו נחשפים ללא הרף הם בדרך כלל מסוג אחר לגמרי – אין הם ניסוי מכוון ומתוכנן.¹⁰ אין ה' מציב במכוון מכשולים כדי לנסותנו (אדם צנח ברחוב ונפצע, והוא גם בעל-דבבי, אין לייחס את פציעתו למעשה מכוון של ה' בכדי לנסות אותי אם אחוש לעזרתו, למרות שזה יגרום לי לאחר לשיעור ב"דף היומי" או להפסיד את הרכבת; האומנם שיגר הקב"ה את בת שבע לרחוץ במקום שתיחשף לעיני דויד?). אלו הן סיטואציות "טבעיות", אשר ללא הרף המציאות היום-יומית מזמנת לנו, ואדם צריך לקבל החלטה ערכית ומוסרית. תכופות אנו ניצבים בפני פיתוי, מאבק בין היצר הטוב לבין היצר הרע, המגייס טיעונים חזקים להצדקת עמדתו – וזהו הניסיון. עלינו להבין שבשעה זו אנו בתא הצפייה, ויש מי שמתבונן בנו: "עין רואה ואוזן שומעת" (משנה אבות ב, א). ועל כך אנו מתפללים: "אל תביאנו לידי ניסיון"; שמור עלינו לבל ניקלע לסיטואציה כזו.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע

של אוניברסיטת בר-אילן

בכתובת: <http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁹ יבְחֹן (תה' יא:ה); ראו בראשית רבה לב, ג (תיאודור-אלבק, עמ' 585-586). אכן, גישה זו אינה תואמת בהכרח את התפיסה שהמנסה רוצה ללמוד מהתוצאות. היוצר עורך את הניסוי כדי להמחיש לקונה את איכותו הגבוהה של הכלי, מתוך הצליל הצלול הנשמע מההכאה עליו – כמובא להלן.

⁹ גישות מקובלות אחרות הן, שניסוי כזה מטרתו להוציא את צדקת המנוסה מן הכוח אל הפועל, או להיטיב עם המנוסה אשר עבר את הניסוי בהצלחה. גישה זו מופיעה כבר במקרא עצמו, כגון בדב' ח: טז.

¹⁰ ואל תקשה מן הנאמר בעניין הורדת המן לישראל, "למען אנסנו". המילה "למען" מציינת לא רק תכלית אלא גם תוצאה צפויה. ראו למשל כפל השימוש במילה זו ביר' ז:יט ועוד.

אפוא רק לנסות אותנו, אם כך, האיש ביצע את שליחותו בנאמנות, ומדוע יומת?

חכמי ישראל, החל מחז"ל, העלו הצעות שונות לפתרון הקושי וגם הציגו תפיסות שונות לשאלת ההיתכנות של ביצוע קסמים, כשפים ומופתים שלא על דעת הקב"ה. התפיסות השונות מובאות בהרחבה בספרה של נחמה ליבוביץ⁵ ואצל אחרים.

כאן נזכיר רק עמדה אחת עקרונית, ובניסוחו של אברבנאל (שם, עמ' 215): "כי המופתים אין ראוי שיהיו חולקים על הדבר האמתי בעצמו".

במילים אחרות, המציאות חזקה יותר מראיות חיצוניות, המצביעות לכאורה כנגד המציאות עצמה. מהות הניסיון במקרה זה היא הדי-למה (התנגשות בין שתי אמירות או טענות כבדות משקל – אבל מנוגדות, וכאן לפנינו שתי הנחיות סותרות): מצד אחד ברור לחלוטין האיסור החד-משמעי על עבודת אלוהים אחרים. ומצד שני, כיוון שהמופת התקיים,⁶ מאותת לנו הקב"ה שעלינו לציית לדברי אותו נביא. כדי לחלץ אותנו מן המבוכה ניתן לנו הפתרון: "כי מנסה ה' אתכם".

אך הבהרה זו מעוררת תהייה: לשם מה מעמיד ה' בני אדם – יחידים או קבוצה – בפני ניסיונות?⁷ והכתוב מוסיף: "לדעת" – דברים דומים מופיעים גם במקומות נוספים, כגון בקשר להורדת המן (שם) טז:ד; ראו דב' ח:ב והשוו עם פס' טז). ועל כך כותב הרמב"ם במורה הנבוכים (מאמר ג, כד, מהד' קאפח, עמ' שכט-שלא), שהניסיון הוא אחד מן הנושאים התיאולוגיים הבעייתיים ביותר: "גם עניין הנסיון קשה מאד והוא אחד מן הקשיים החמורים שבתורה". והוא ממשיך ומציג דרכים שונות שהועלו לביאור העניין. רק מי שיוצא מתוך הנחה, שהא-ל אינו יודע מראש מה תהיה התוצאה של המבחן והניסיון, פוטר עצמו מן ההתלבטות.

דברים לאין ספור נכתבו על הניסיון במחשבה היהודית. כאן רצוני להציע זווית הסתכלות נוספת. אפשר לחלק את מה שאנו תופסים כ"ניסיון" לשני טיפוסים: האחד, כזה שבמונחים שלנו מכונה "ניסוי". הניסוי מתוכנן מראש, הוא מכוון ומטרתו ללמוד או ללמד משהו ולהסיק מסקנות. ניסוי יכול להיערך מתוך תכנון מוקדם ומחושב, אבל גם יכול להיערך מתוך החלטה מיידית, הנובעת מסיטואציה עכשווית או בשל ידע שנתגלה באותו רגע והם מהווים מזנק לניסוי. ודוק: לעתים הניסוי נערך גם אם תוצאותיו צפויות.

כך למשל, המורה המלמד בכיתתו כימיה רוצה לערוך בפני כיתתו ניסוי, אבל הוא יודע מה תהיינה התוצאות.⁸ הניסוי נערך על ידי גורם חיצוני.

⁵ **עיונים בספר דברים**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 137-139.
⁶ אברבנאל עצמו נראה שהתלבט בעניין המופת, אם מדובר במופת של ממש, או אולי נקט הכתוב לשון גוזמה. ולא נרחיב כאן.

⁷ השו' רש"י, שהערתו רק מחריפה את הקושי: "ואם תאמר: למה נתן לו הקדוש ברוך הוא ממשלה לעשות אות? כי מנסה ה' א-להיכם אתכם".

⁸ בעניין זה משמש אצל חז"ל משל היוצר המנסה קנקנים שלמים, מתוך שהוא יודע שהם יעמדו בניסוי, ולא קנקנים רעועים, שאם יקיש עליהם פעם ושתיים, יתבקעו. את זה אמרו על הכתוב "ה' צִדִּיק